

Предраг Б. Ђирић
Пирот

Марко М. Јерemiћ
Дом здравља, Јагодина

Дарко Б. Ђирић
Пирот

Нинослав С. Станојловић
ОШ „17. октобар”, Јагодина

Ана П. Вуковић
Универзитет у Београду
Стоматолошки факултет
Клиника за дечју и превентивну стоматологију

УДК 616.981.45(497.11 Јагодина)”18
DOI 10.46793/Uzdanica18.II.011C

Оригинални научни рад
Примљен: 17. септембар 2021.
Прихваћен: 26. новембар 2021.

КУГА У ЈАГОДИНИ И ПИРОТУ У 19. ВЕКУ

Айспиракiј: Ова студија је описно истраживање појаве куге у Србији и Јагодинском и Пиротском округу. Као методе коришћени су анализа доступне документације и прикупљање и анализа секундарних података. Историјски подаци су прикупљени кроз историографску анализу постојеће документације из архива Републике Србије, постојећих монографија и систематски и фактуелно анализирани.

Кључне речи: куга, становништво, зараза, карантин.

Бацил куге никада не умире и никада не несiјаје, може да сiава десетинама година у намештају и рубљу, да сiпрљиво чека у собама, ђодрумима, сандуцима, марамцама и сiтарим хартијама, и да ће, може биiти, доћи дан када ће, на несрећу људи и њима за ђоуку, куга ђробудити своје ђацове и ђослати их да ђишну у каквом срећном граду.
Албер Ками (Кiја)

Куга – пестис (енгл. *Plague*, рус. *Чума*) спада у антропозоозе, инфективне болести које преносе животиње на човека. Изазивач куге је *Yersinia pestis* грам позитиван бацил, резервоар су глодари, најчешће пацови. Болест је трансмисионог карактера – пацовска бува *Xenopsula cheopsis* се преноси са оболелих на здраве животиње и човека. Човек се најчешће зарази од дивљих глодара, уједом буве или директним контактом, а могуће је и од домаћих животиња – огреботином, угризом или капљичним путем. Интерхумани пренос је могућ капљичним путем од болесника са плућним обликом куге. Дијагноза

се поставља на основу епидемиолошких података, клиничке слике и изолације бацила *Yersinia pestis* из загнојених лимфних жлезда, крви и испљувка. Терапија обухвата изолацију болесника и велике дозе антибиотика (1).

УВОД

Током историје, у разним периодима и земљама, тридесетак епидемија поморило је преко 100 милиона људи. Прва велика епидемија куге догодила се у 6. веку, за време владавине цара Јустинијана, па је по њему названа Пестис Јустиниана. Од тада се јавља у Европи повремено, захватајући мањи или већи број држава и увек односећи велики број жртава. У периоду од 1346. до 1351. године од куге је на територији Европе умрло преко 25 милиона људи, а она је добила неславно име *црна смрт* (2). Продор Турака на Балканско полуострво и непрестани ратови на овој територији били су разлог појаве многих непознатих болести, међу којима и куге. Честе епидемије у 15, 16. и 17. веку десетковале су становништво. Током 18. века Србију је захватило неколико епидемија, међу којима су неке биле веома жестоке. На удару су били и приморски трговачки градови – Дубровник, Сплит, Шибеник и градови у унутрашњости – Скопље, Пирот, Ниш, Јагодина и Београд, на главним путевима, са великим и живим саобраћајем (3). Постојала су и ендемична жаришта куге, чија је активација увек била могућа. Једно се налазило на Цариградском друму, између Ниша и Пловдива, друго у северној Албанији, треће између Мостара и Сарајева. Ширењу куге је погодновало и то што у тадашњој Турској нису постојали никакви прописи за сузбијање заразних болести, а ни санитарске установе. Државе су се против болести бориле како су знале и умеле и у зависности од тога каквим су здравственим системом располагале. Бежање становништва из места где би се куга појавила још више је доприносило ширењу заразе (4). Посебно тешка је била епидемија куге у периоду од 1813. до 1817. године, када је само током 1814. године у Београду преминуло око 2.300 људи (5). О броју жртава у унутрашњости земље нема никаквих података јер се о томе није водила евиденција од стране турских власти (3). Турци су махом живели у мањим или већим местима, а српско становништво скоро искључиво по селима. До 1820. године у Србији није било школованих лекара, тако да се народ лечио код народних лекара, бербера и видара и по манастирима.

Борба за развој здравственог описмењавања становништва водила се против навика, сујеверја и незнања (6). Од 1833. године кнез Милош и власти поклањају више пажње заштити народног здравља и организовању санитарске службе и установа. Кнез Милош је све послове преузео на себе – долазак школованих лекара, оснивање и подизање болница и апотека, организовање карантина и санитарских кордона, уређење бањског лечења. Замисао је била

да се у сваком од 17 окружја, као и у сваком гарнизону у земљи постави по један лекар, да се успоставе карантини на граници и организује коришћење бањског лечења (7). У организовању карантина кнез Милош се често ослањао на искуства суседне Аустроугарске. Лекар Земунског карантина Карло Нађ је на лични кнежев позив долазио више пута у Србију, својим искуством и саветима помажући правилан рад на организовању медицинске и карантинске службе (8). По упутствима доктора Нађа, цела погранична област према данашњој Бугарској и Грчкој претворена је у санитарни кордон, а страже на свим граничним прелазима појачане су снагама регуларне војске са строгим наређењима да се азијатска куга не унесе у Србију (9). Бацил куге је из Египта пренесен у европски део Турске и дуж целе анадолске обале. Већ у пролеће 1836. године захватио је Цариград и Једрене, немилосрдно косећи становништво. Тада се у Цариграду веровало да је куга казна божја, па су препоручиване заједничке молитве, што је још више утицало на ширење епидемије. Први карантин је основан у Цариграду 1838. године, на захтев европских држава. Ускоро су сви градови на Цариградском друму ка Србији били изложени смртоносној болести (10).

КУГА У ПИРОТУ

У другој половини новембра 1836. године забележени су први смртни случајеви у Пиротској нахији, тада удаљеној само два дана хода од српске границе. До краја године куга захвата и Солун, Скопље, Дубницу, Прилеп, Лесковац и Ниш. Зимско време зауставило је даље ширење епидемије. Но, почетком пролећа 1837. године зараза се распламсава, најпре у Солуну и Срезу, одакле се шири на Пирот и пет околних села. Извештаји који пристижу у Србију су узнемиравајући. Почетком априла кнез Милош добија вести да у Пироту сваког дана по двоје-троје људи умире, али да неки мисле да је куга, а други да је колера (11). Свакодневни извештаји који стижу у јуну, јулу и августу пуни су алармантних вести. Куга је све жешћа и шири се на све стране. Број жртава из дана у дан све више расте. Дневно умире више десетина, па и стотину људи. У Пироту и околини је током јула дневно умирало по 20 лица (12). Од куге је умро и војвода пиротски хаџи Мехмед бег (13). Половином јула у Пироту и околних 15 села умирало је дневно и по 50 људи (14). Крајем јула, куга у Пироту слаби, а у Софији умире дневно од 200 до 300 људи. Куга се појављује у Лесковцу и околини (15). Маја 1837. године кнез Милош наређује да се алексиначки карантин продужи на 15 дана за оне који долазе из крајева у којима нема куге, а да они који долазе из крајева за које се зна да у њима има куге одлеже у карантину 20 дана. Пограничним старешинама окружија књажевачког, алексиначког и крушевачког наређено је да кордон дуплирају, да не долазе на скупштину, и да на свакој стражи

поузданог буљукбашу поставе, који ће чувати од уношења куге (16). Почетком августа 1837. године, појавила су се прва кужна обољења у Нишу, а већ се средином августа куга проширила на цео Ниш. У Лесковцу, само у једној кући петоро је преминуло; у Нишу умире и по сто људи на дан; у Пироту је само за један дан „92 христјана и 36 Турака умрло” (17). Куга је у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији трајала до краја 1838. године. Ниш, који је имао нешто мање од 30.000 становника, изгубио је више од половине својих становника, око 19.000 (18). У Пироту је куга преполовила становништво (4.000 мртвих) (19).

КУГА У ЈАГОДИНИ

Куга је стигла и у централну Србију јер су је унели турски војници који су путовали у Београдску тврђаву из Битоља преко Ниша почетком јула месеца 1837. године (20). Лекар у алексиначком карантину др Херман Мајнерт није препознао знакове куге код неколико оболелих турских војника од којих је један и преминуо у карантину, па је после обавезног карантина дозволио да наставе путовање Цариградским друмом ка Београду. Пролазили су кроз Ражањ, Ђићевац, Параћин, Ђуприју и стигли у Јагодину (21). Током путовања још тројица војника умире. Настављају пут ка Београду, као и трговац из ваљевског краја који је путовао с њима, а касније се одвојио и пренео кугу у ваљевски крај (22). Недељу дана по одласку војника појављује се нека чудна болест, од које обољевају власник механе у којој су Турци ноћили, као и неколико људи који су били у контакту с њима. Јагодинске власти обавештавају кнеза Милоша и Државни совјет о догађајима (23). Кнез Милош је наредио београдском старешини Алекси Симићу да саопшти београдском везиру да су турски војници донели кугу у Јагодину и да треба прегледати и остале војнике који су стигли у Београд (24). Претходно је из земунског карантина доктор Карло Нађ позван за инспекцију алексиначког карантина (25). По пријему вести о појави куге, кнез Милош даје наређења да се затвори граница и да се запоседне војском, да се поставе страже на путевима тако да нико не може доћи из правца Београда, Јагодине и Ђуприје. Кнез је наредио да се целом дужином границе с Турском подигне дрвена ограда, која је захваљујући ангажовању становништва и војске врло брзо направљена. За све послове у вези са спречавањем ширења епидемије био је одговоран јагодински угледни индустријалац, међу првима у Србији, Аврам Петронијевић (4).

У Јагодину, на путу за Алексинац, долази доктор Карло Нађ, и са локалним старешинама организује спровођење строгих спољашњих и унутрашњих превентивних мера, којих су сви морали да се придржавају. Све заражене куће стављене су под стражу, сви здрави који су били у контакту са зараженима издвојени су и по докторовој наредби смештени у посебну кућу (26). У

суду (Исправитељству), основаном 1836. године (20), писма су дезинфикована кађењем на ватри (27). На тај начин су успостављене основне превентивне мере и тако је цела јагодинска варош претворена у карантин. Варош је опкољена са свих страна, тако да нико није могао да излази нити да улази а да га многобројне страже не примете. Око вароши су ископани шанчеви и постављене барикаде са наоружаним стражарима. Посебна пажња посвећена је спречавању мешања Јагодинаца са мештанима околних села (28). У првом таласу, до краја августа, од болести је умрло 11 људи, троје је оболело, а у кућама под стражом биле су 24 особе. Мртви су, без уобичајених погребних традиционалних обичаја, као што је у то време било целивање преминулог, сахрањивани на посебном кужном гробљу (29).

Приликом сусрета Аврама Петронијевића и доктора Нађа договорен је начин даљег сузбијања епидемије. Тада је доктор Нађ одлучио да центар одакле ће се надгледати сва околна заражена места буде Ђуприја (30). Одмах по пресељењу у Ђуприју, санитарски комесари су кренули у вишедневни обилазак заражених места. За то време стање здравља у Јагодини је непромењено. Свакодневни су нови смртни случајеви и нова обољења. Ипак, све ово дешава се у већ зараженом делу вароши, где се куга први пут и јавила. Народ који је од страха од куге побегао ван вароши враћен је, под претњом смрћу и затвором, натраг у град (31). Следећи обилазак Јагодине био је средином септембра, при чему је констатовано да се све издате наредбе извршавају у потпуности и поновљена су сва упутства око прања, чишћења и кађења ствари (32). До половине септембра укупно је умрло 28 особа, двоје је преболело, деветоро је болесно, док се под стражом налазило 89 здравих људи (33). Кнез Милош је у другој половини септембра обавештен о здравственој ситуацији у Јагодини, где је до тада умрло 30 људи, двоје је преболело, болесно је било 10, а под стражом 66 особа (34). Према упутствима доктора Нађа, саграђено је 9 колиба изван Јагодине где је пребачена тридесет једна особа из заражених кућа. У другој половини септембра цела варош је, по докторовом наређењу, почела са издржавањем карантина (35).

О стручном лечењу ових оболелих нема поузданих медицинских података. Препоручивало се узимање сирћета са истуцаним белим луком, јер то „забрањује да се куга унесе у тело”. Ако се неко разболи, кувало се корење од бурјана и пелина и у неразблаженом облику превијало по телу кад се примети температура и дрхтавица, а на страни тела где би се појавио оток пуштала се крв (36). Кнез Милош је вршио велики притисак на локалне власти да се наложене хигијенске и карантинске мере што строже и у потпуности спроведу. Почетак октобра донео је осетно олакшање и међу варошанима и на стражама око Јагодине. Гробари и стражари унутар вароши су и последње жртве епидемије (37). У Јагодини која је тада имала 5.220 становника, од епидемије куге од краја јула до краја октобра оболело је 46 лица, од којих је оздравило 10, а умрло 36, па је леталитет био 78% (38). Утврдивши да је све у добром

стању доктор Нађ је одобрио да се ослободе све заражене куће које су се налазиле под стражом, а да се од средине октобра започне са „манипуирањем” дућана, зграда и кућа у Јагодини. „Манипуирање” се састојало у чишћењу заражених места и домова: и поред свих молби и жалби власника, попаљени су сви окужени предмети намештаја, чак је то учињено и по неким домовима које је зараза поштедела; у води и сирћету испрана су одела свих врста, као и постељина, ћилими и друге ствари, и то врло темељно; сви дућани, куће и државна здања су добро очишћени, окречени и засути специјалним растворима и здравственим мирисима. Механа у којој се куга појавила је спаљена (18). Кордони око Јагодине су уклоњени крајем октобра 1837. године (39). Ослобађајући место по месту, доктор Нађ је одлучио да све заостале болеснике из појединих заражених места прикупи у карантинску болницу у Алексинцу. (37) По наређењу доктора Нађа, сви преболели су отпуштени кућама почетком децембра 1837. године, а колибе су спаљене. До краја новембра живот у Србији је почео да се враћа у пређашње стање. Издато је саопштење којим се одобрава кретање становника по местима у којима је владала зараза (сем Алексиначког округа), све затворене скеле на Морави су поново прорадиле, а по црквама су одржане нарочите молитве (38). Доктор Нађ, који се у своме раду показао као веома пожртвован, искрен човек и стручан лекар, оправдао је у потпуности поверење које су у њега полагали и српски државни органи на челу са кнезом Милошем и аустријске власти (39).

По табеларном прегледу доктора Нађа, у зараженим местима на Цариградском друму од Алексинца до Јагодине од куге је 1837. године оболело 243 лица, а умрло 192, што износи 79% смртности (37). Захваљујући њему, као и раду локалних органа власти, продор куге у Европу бива заустављен у Јагодини, што је и последњи значајнији продор ове болести из Азије преко Балкана у Европу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Марковић (2013): С. Марковић, *Инфективне болести*, Нови Сад: Медицински факултет.
2. Протић, Павловић (1972): М. Протић, Б. Павловић, Како је куга 1837. године ушла у Србију, *Архив за историју здравствене културе Србије*, 2, Београд.
3. Стојичевић (1973): В. Стојичевић, Велика епидемија куге у крајевима југоисточне Србије, *Лесковачки зборник*, XIII, Лесковац.
4. Михајловић (1937): В. Михајловић, *Борба против куге у Србији пре 100 година*, Државни савет, 2063, Београд.
5. Катић (1967): Р. Катић, *Српска медицина од XI до XIX века*, Београд.
6. Драгић (1971): М. Драгић, *Здравствено просвећивање у Србији у XIX веку – 700 година медицине у Срба*, Београд: САНУ.
7. Катић (1952): Р. Катић, Куга у Србији 1813. и 1814. године, *Српски архив*, LXXXIII, 12, Београд.

8. Стојанчевић (1968): В. Стојанчевић, Делатност Кнеза Милоша на организацији санитарске службе у Србији 1830–1839. године, *Acta historica*, VIII, 1–2, Београд, МСМЛXVIII.

9. Живановић (1964): С. Живановић, Два интересантна документа о Земунском карантину, *Acta historica*, 1–2, Београд, МСМЛXIV, 195, 196.

10. Петковић (1971): С. Петковић, *Карантински у Србији за доба кнеза Милоша – 700 година медицине у Срба*, Београд: САНУ.

11. Илић (1971): Т. Ж. Илић, *Санитарски кордон Хабсбуршке монархије преко државне границе према османлијској царевини – 700 година медицине у Срба*, Београд: Српска академија наука и уметности, 322.

12. Архив Србије, Књажева канцеларија I, 179, 247.

13. Архив Србије, Збирка Мите Пантића, 5, 424.

14. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 252, 258.

15. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 268.

16. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 206.

17. Ђорђевић (1983): Т. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша: културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд: Просвета.

18. Куниберт (1988): Б. Куниберт, *Српски усџанак и прва владавина Милоша Обреновића*, I–II, Београд: Просвета.

19. Лиличић (1994): Б. Лиличић, *Историја Пироџа и околине*, 1, Пирот.

20. Перуничич (1975): Б. Перуничич, *Град Светозарево 1806–1915*, СО Светозарево.

21. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 814, 821, 826.

22. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 288.

23. Архив Србије, Књажева канцеларија, XIX, 537.

24. Архив Србије, Књажева канцеларија, VI, 987.

25. Селимовић (2020): С. Селимовић, *Овако се Кнез Милош борио према куге и осталих епидемија*, <https://www.in4s.net/ovako-se-knez-milos-obrenovic-borio-protiv-kuge-i-ostalih-epidemiya/>, преузето 20. 4. 2020.

26. Дедић (2009): Д. Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, е-издање, Јагодина: Историјски архив, http://www.arhivja.org.rs/images/kuga_u_jagodini_1837.pdf, преузето 20. 4. 2020.

27. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 869.

28. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 870, 877.

29. Михаиловић (1928): С. Михаиловић, *Мемоари 1813–1867*, Београд: Српска краљевска академија.

30. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 875.

31. Архив Србије, Књажева канцеларија, XXXI, 983, 994, КК, XXV, 275.

32. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 314.

33. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 901, КК, XXXI, 1019, 1020.

34. Архив Србије, Књажева канцеларија, XXXI, 1026. КК. XII, 904.

35. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 202. СВК, 687

36. Архив Србије, Књажева канцеларија, XII, 912, 913. АС, СВК, 716

37. Митић (2006): Б. Митић, *Здравствене прилике у Средњем Поморављу, Ресави и Левчу, од 1804. до 1915. године*, Ђуприја: Општина Ђуприја.

38. Архив Србије, Књажева канцеларија, XI, 935.

39. Архив Србије, Књажева канцеларија, I, 254.

Predrag B. Ćirić

Pirot

Marko M. Jeremić

Community Health Center, Jagodina

Darko B. Ćirić

Pirot

Ninoslav S. Stanojlović

Elementary school “17. oktobar“, Jagodina

Ana P. Vuković

University of Belgrade

Faculty of Dental Medicine

Pediatric and Preventive Dentistry Clinic

PLAGUE IN JAGODINA AND PIROT IN 19TH CENTURY

Summary: Plague is one of the anthroozoonoses, infectious diseases which is transmitted to humans by animals. The plague has been one of the most dangerous infective diseases, which has killed more than 100 million people during various historical periods. One of the last plague outbreaks in Europe occurred in Serbia in 1836. and 1837. Since the arrival of the first report on plague outbreak in Turkey, approaching to Serbian borders, prince Miloš Obrenović ordered building of quarantines, situated on main border-passings, and, at the same time, forming of sanitary-police cordons in borderline areas. In spite of all these efforts, plague entered Serbia, carried by infected Turkish soldiers. Disease spread in counties of Niš, Pirot, Jagodina, Ćuprija, Aleksinac and Valjevo. Unlike other places, the whole population of the town of Jagodina was under quarantine regime and totally isolated. Invited by prince Miloš, dr Karlo Nagy, a very skillful quarantine physician from Zemun, arrived in Serbia. Due to both his efforts and the efforts of local authorities, the spread of plague was stopped in Jagodina. It was the last large outbreak of plague from Asia into Europe, through the Balkans.

Keywords: plague, contagion, population, quarantine.